

491.82

N241

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

STANFORD UNIVERSITY

LIBRARIES

STACKS

OCT 27 1966

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књига XIV, св. 4-5.

БЕОГРАД, 1965.

САДРЖАЈ

	Страна
1) М. Стевановић, Неке лексичко-стилске разлике, а не језичке варијанте	195—226.
2) Р. Бошковић: Белешке етимолошке и граматичке	227—234.
3) М. Павловић: Посесивни генитив и присвојни придев	235—238.
4) М. Стевановић: Значење и функције генитивне синтагме с предлогом <i>од</i>	239—262.
5) Радоје Симић: Једна група зависно-упитних реченица	263—271.
6) Берислав М. Николић: Вукова Писменица и Мразовићева Славенска граматика	272—273.
7) А. Пецо: Два фонетска лика једне посуђенице	274—283.
8) Проф. Др Александар Ђ. Костић: Проблем српскохрватске медицинске терминологије	284—291.
9) Илија Павићевић: Још о геолошкој терминологији	292—299.
10) Језичке поуке	300—307.
11) Регистар	309—327.

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник академик др МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Берислав М. Николић

ЈЕДНА ГРУПА ЗАВИСНО-УПИТНИХ РЕЧЕНИЦА

У рубрици „Језичке поуке“ у једном броју „Нашег језика“¹ наведена је следећа реченица:

„Питамо се, што је друго и могао учинити ако су сви тонални центри изгубили своју важност, или точније, ако су сви задобили једнаку важност?“

Тамо се врло брижљиво анализирају неке правописне неправилности, али се ништа не говори о једном, по моме мишљењу, врло интересантном питању у вези са овом реченицом: зашто је на крају ове реченице стављен упитник. У први мах сам се зачудио зашто није скренута пажња на *неисправности* овакве интерпункције². У нашим правописним приручницима, додуше, ништа се не говори о питању знака на крају зависно-упитне реченице. Али према дефиницији ових реченица коју даје нови правопис, код њих није препоручљиво писати на крају упитник. У Правопису се каже: „Изричне су и тзв. зависно-упитне реченице, које се од обичних изричних разликују само по томе што имају о б л и к упитних реченица“³. Подвукли смо оно што нас овде нарочито занима у овој дефиницији зависно-упитних реченица: оне по значењу *нису* упитне него обавештајне, те се, према томе, не могу завршавати упитником, јер то противречи логичкој интерпункцији.

Али када сам, заинтересован овим питањем, погледао у текстове, увидео сам да се та „грешка“, тј. писање зависно-упитне реченице са упитником на крају, релативно често понавља, и то

¹ НЈ н. с. XII, 195.

² Пример је узет из ревије „Данас“ од 11. VI 1962, стр. 22. Није проверавано да ли је у питању каква грешка.

³ Правопис, т. 108.

не само у дневној штампи него и у књижевним текстовима, па чак и у научним радовима и удбеницима језика и књижевне теорије, а познато је да се бар ту обраћа потребна пажња правилној интерпункцији. После анализе материјала, стекао сам друкчије мишљење о „неправилности“ овакве интерпункције зависно-упитних реченица, и оно се ниже износи.

То не значи, као што ћемо и видети, да се овде предлаже одступање од принципа логичке интерпункције. Проблем који се овде ствара може се решити дубљом анализом значења ове групе зависних реченица. А то би, по моме убеђењу, довело до преиспитивања схватања о њима.

*
* *
*

Питање интерпункције зависно-упитних реченица, онако како је оно решено у Правопису, врло је једноставно. Оне су, „као допуна глагола главне реченице, с њом тесно везане и од ње се не одвајају зарезом“⁴. „Ако је такву реченицу потребно нарочито истаћи, онда се испред ње могу ставити две тачке или црта“⁵.

Заиста није редак случај да се испред зависно-упитне реченице пишу две тачке. Пошто је ово у вези са питањем које нас занима, навешћемо неколико таквих случајева:

Све мислим: шта ћу, како ћу, мили боже (И. Андрић, Жеђ, збирка приповедака, Просвета, Београд, 1964, 39), — Слушам те, а једнако мислим: *какав би мујезин могао бити од тебе; не би било таквог одавде до Шама* (Исто, 111), — У наведеним примерима по реду говорно лице пита: *какав се народ у Млецима йоказао йред саговорником*, пред Драшком, кад је овај био тамо . . . (ЈФ ХХ, 47), — Гледајући опћенито на овај проблем, јавља се ново питање: ако се и одлучимо да један назив пишемо великим почетним словом, да ли ћемо тако писати и синонине тога назива (Језик), — Ми ћемо показати ниже: како се од појмовних речи обеју врста . . . ствара материјал за обра-

⁴ Исп. т. 108. 6.

⁵ Исп. т. 108. ц.

зовање различних категорија речи и њихових односа у реченици, али сада бих хтео да додирнем питање: како су се градиле нове речи после овог преображајног прелаза из дојезичке епохе у језичку (А. Белић, О јез. природи . . . II, 36), — Можемо се запитати: *зашто нисмо међу особине речи уврстили и њидевске речи . . .* (Исто, 40).

У свим наведеним случајевима пише се на крају зависно-упитне реченице тачка, уколико се на њу не надовезује иста ми-сао. Али у следећим примерима имамо друкчију интерпункцију:

Жупнику остаје да реши једно једино, али зато тешко питање: шта да ради са фра-Серафином? А није се то питање постављало пред њега само данас и само поводом села, него већ много година и у многим приликама он се питао у себи: шта да ради са фра-Серафином? (И. Андрић, Жећ, 93), — . . . а Ђорђије дотрчи тамо, ће пушка пукне, пак стане питати: ко је? (Вук, Историјски списи, 26), — Ако дакле врсте или родови пјесништва за књижевност имају такву важност, ваља се питати: одакле јој они? (Увод у књижевност, у ред. др Франа Петре и З. Шкреба, Загреб 1961, 216), — Друго питање јесте: зашто централнохерцеговачки јекавизам није слиједио развитак источнохер. говора . . . ? (ЈФ XXV, 318), — То нас питање баш интересује: како учинити граматику „зорном“, предочити је, насликати? (Настава и васпитање 1959, 152), — Ваља да се запитамо: зар је доиста реченица „Било је пре много година.“ одмерена према садашњости? (Цит. д. 534), — Ако се фонеме налазе у гласовним остварењима, онда се питамо: како се може фонологија одвојити од фонетике? (А. Белић, О јез. природи I, 287), — Овде долазимо до питања: како је могуће да су именице . . . постајале од детерминативних или несамо-сталних речи? (О јез. природи II, 23), — А сад да се вратимо на прво од постављена два питања: да ли је ово био прави тренутак за израду правописног речника оваквог обима? (НЈ н. с. XIII, 93), — Ако бисмо друкчије поступили, онда је несумњиво да бисмо

исто тако морали поставити питање: нису ли изрази на Карабурми, на Ријечи и сл. примери рђавог стила? (НЈ н. с. XIII, 94), — Најзад, кад Сосир (de Sausure) каже да је језик сума, слика ријечи, похрањених у свијести свих индивидуа . . . , не каже нам: је ли сума слика похрањених у свијести сваког појединца *langue* или *parole*? (С. Живковић, Увод у опћу лингвистику, Загреб 1958, 14), — Остало је непоменуто једно, питање употребе двију тачака на које често наилазимо: у којој нас мјери двије тачке обавезују да не прекидамо реченицу до краја набрајања? (НЈ н. с. XI, 148).

Јесу ли горњи примери идентични са претходно наведенима и може ли се, према томе, оваква интерпункција — са упитником на крају зависно-упитне реченице — сматрати погрешном? Да бисмо дошли до решења овог питања, морамо извршити анализу значења наведених примера. Зато ћемо се послужити једном реченицом коју ћемо ставити у следећа три облика:

1. Питам те *где си био*;
2. Питам те: *где си био*;
3. Питам те: *где си био*?

У првом случају реченицом „где си био“ само се износи садржина глагола у предикату главне реченице; зато је она потпуно потчињена реченици од које зависи. У говору се ово обележава стављањем реченичног акцента на главну реченицу, чиме се показује да је ту тежиште исказа (П и т а м т е где си био).

У другом пак случају тежиште исказа је на другој реченици: главни садржински елеменат ове сложене реченице је у овом случају веза појмова означена зависном реченицом. Реченични акценат прелази сада на зависну реченицу (Питам те: *где си био*, — или Питам те: *где си б и о*). Овде су важне још две ствари. Прво, зависна реченица у овом случају постаје у извесном смислу главна, у овој сложеној реченици, јер је на њој центар изражавања. Али она је само психолошки главна, а синтаксички и даље остаје у зависном односу према управној. Она је само допуна глагола у предикату управне реченице и њеним истицањем у том погледу се ништа битније не мења. Друго, зависна реченица и даље за-

држава обавештајни карактер. У говору се то обележава тоном: кретање тона је и даље карактеристично за обавештајну реченицу.

Разлике су, дакле, између првог и другог случаја пре свега у психолошком односу главне и споредне реченице, затим у реченичном акценту. Треба овоме додати још једну важну особину реченице другог типа, коју први тип не познаје: могућност инверзије (Где си био — питам те).

Мишљења сам да овако истакнута зависно-упитна реченица м о ж е понекад да добије и интонацију упитне реченице. То је омогућено тиме што је овде зависно-упитна реченица п с и х о л о ш к и (иако не и синтаксички) осамостаљена. Психолошко осамостаљење је, према томе, омогућено доминацијом везе појмова означене зависном реченицом над садржином читавог реченичног склопа, а тонски — већом паузом између главне и споредне реченице, тако да се оне осећају као две самосталне тонске целине. У томе је, мислим, разлика између другог и трећег облика наведеног примера.

Ако је ово објашњење тачно, онда реченица „где си био“ заиста може имати карактер упитне реченице, те писање упитника у том случају није погрешно.

Како је промена тона изричне реченице у упитни у зависно-упитној реченици условљена њеним психолошким осамостаљењем — што настаје кад је она нарочито истакнута — јасно је да упитна може постати само она зависно-упитна реченица која је у говору нарочито истакнута; знак за ту осамостаљеност у писању је црта или две тачке. Према томе, писање упитника на крају зависно-упитне реченице требало би увек да подразумева писање двеју тачака или црте испред ње. Следећи примери у том светлу немају добре интерпункције:

... ја заиста не знам да ли је још когод на ово-
ме свијету срећан у пријатељству као ја
с Вама? (Вук, писмо Копитару од 2/20. IV 1815), — ... него
не знам шта ћемо онда кад ово попијемо? (Вук, Му-
шицкоме, 28. XI 1816), — Збиља! не пишете ми како је
уређено за манастир унапредак? (Муш., 8. IV
1820), — ... него се опет само питам шта ли је са Че-
леби-Хафизом...? (И. Андрић, Жеђ, 184), — Поново
ћемо се запитати је ли у мноштву тих појава и

струјања могуће назрети обресе заједничког стила...? (Увод у књижевност, Загреб 1961, 541), — Поставља се дакле питање треба ли... закључити да је у питању еволуција, измена његовог основног значења...? (НЈ н. с. XIII, 85), — Прво питање што се у вези са овим јавља јесте има ли предлог на овде данас неко посебно значење...? (Ibid.).

Изостављањем двеју тачака горњим реченицама дат је сасвим друкчији смисао од оног који оне стварно имају: упитни карактер добила је читава сложена реченица, а не само зависно-упитна, — што се противи смислу који им даје контекст. Интерпункцијом није показано у овим примерима да је зависна реченица нарочито истакнута, те она са управним глаголом треба да је јединствена; — према томе, упитна је и главна реченица. Али стварно није тако, него је главна реченица обавештајна. Интерпункција какву имамо у горњим примерима не одговара, дакле, стварном значењу реченица.

Има случајева и друкчијег одступања од интерпункције какву смо окарактерисали као правилну. Понекад се прва реч зависно-упитне реченице, када се на крају ставља упитник, пише великим почетним словом:

Ипак се можемо запитати: Да ли је језик адекватан изражај наших свих, и најтананијих мисли? (С. Живковић, Увод... , 15), — Правоп. речник треба да нам одговори на питање: Да ли напастовати или напастовати (као што налазимо у РЈА)? (НЈ н. с. XIII, 39), — Поставља се сада питање: Зашто се предлог на до данас сачувао обично уз имена места која су на неком брду, узвишењу, на обали реке, језера и сл.? (НЈ н. с. XIII, 86), — ... природно се намеће питање: Не постоје ли неке најопћенитије ознаке које би припадале свим појмовима и не постоји ли, према томе, један најопћенитији појам који би својим опсегом обухваћао све остале појмове? (Г. Петровић, Логика, Загреб 1964, 39).

Овакав начин писања неисправан је из два разлога. Пре свега, зато што значи ремећење једног правописног правила: — да се велико слово после две тачке пише само у управном говору. Даље, рекли смо да се зависно-упитна реченица одваја од управне знаком за истицање, у свим случајевима када се то чини, само

из психолошких разлога : у питању је измена односа међу појмовима једне и друге реченице само по њиховом значају за исказ; — никакве измене у функцијама нема, јер зависна реченица и даље је допуна управног глагола. Као што је реченица „где си био“, у првом од наведена три случаја, допуна реченице „Питам те“, — исто су тако и реченице „где си био“, из другог, и „где си био?“, из трећег случаја — допуне управног глагола. Друга је ствар што је допуна у првом случају мање важна од управног дела исказа, а у другом и трећем случају, значајнија од њега. Из овога проистиче веома важна чињеница — да синтаксички однос зависно-упитне реченице према управној остаје у сва три случаја неизмењен: она је увек **з а в и с н а**. А зависна реченица се у логичкој интерпункцији, при нормалном реду речи, пише **м а л и м** почетним словом.

Међутим, ни писање великог почетног слова није без икаквог основа. Иако смо горње примере оквалификовали као погрешне, пракса нам, као што ћемо видети, не дозвољава апсолутизирање у том погледу. Погледајмо само следећи пример :

Прочитајмо приповетку „Коса“ од Иве Андрића и покажимо :

а) Које је карактеристичне појединости писац нашао да би насликао сиромашног босанског сељака?

б) Како је језички насликао те појединости?

с) Шта вам све говори та слика о животу . . . тога сељака?

(Д. Живковић, Теорија књижевности са теоријом писмености, Београд 1963).

Врло је незахвално рећи да ова питања треба писати малим почетним словом, иако се и на први поглед јасно види да су то све зависно-упитне реченице које су допуне реченице на почетку. Такав начин писања сасвим је уобичајен, па ће се можда морати и озаконити. Узрок оваквом писању свакако треба тражити у томе што садржина питања својим значењем потпуно доминира мишљу, те се занемарује њихов синтаксички однос према управној реченици. Ја сам лично против таквог начина писања. Великим почетним словом горња питања би ваљало писати једино у случају да се сматрају за наслове поглавља замишљеног текста⁶.

⁶ Има и других случајева да се иза две тачке, противно правописним нормама, пише велико слово. То се нарочито често среће при набрајању.

У интерпункцији низа зависно-упитних реченица срећу се и друкчија решења која показују колико се у томе лута. Навешћемо два интересантна примера:

У несаници и варљивом мраку питао се: ко је била та жена? Зашто су је гонили? Шта је било с њом? И како је нестала испред капије? (И. Андрић, Жеђ, 250);

Баш кад бих сам ја и хтио оно презрети као ништа, као што и јесте ништа, али ми кажите: како ћу по вас добро што одговорити кад ме ко запита јесам ли оно читао? Не морам ли се трудити да докажем да ви немате право? (Вук, писмо Магарашевићу, 19/31. I 1828).

Иако су све упитне реченице међусобно равноправне, и синтаксички све подједнако зависне, ипак се прва у низу пише малим почетним словом, да би се формално задовољила правописна норма, а следеће се пишу великим почетним словом, — јер се осећају осамостаљене.

Психолошко осамостаљивање зависне реченице представља, међутим, само припрему за синтаксичко осамостаљивање, а никако и саму синтаксичку самосталност. Зато, као што једно зависно питање треба писати малим почетним словом, исто тако треба писати зависна питања и у низу⁷. Како то изгледа, показаћемо на једном примеру:

Сваки час је запиткивао и момке и агента: што нема лађе? да ли има нека депеша? је ли вода тако мала? вуче ли какву теретницу итд. (Целокупна дела Л. Л., Народна просвета, 250).

Може, наравно, доћи и до потпуног осамостаљивања зависно-упитне реченице, и тада се пише великим почетним словом, а од „управне“ се одваја тачком, као у примерима:

Сад долазимо до најглавнијег или средишног питања које се тиче зависних реченица по суштини њиховој. Шта за систему језика уопште значе зависне реченице и у којем правцу упућују њихове облике? (А. Белић, О јез. природи I, 255), — Интересује нас чисто наставни проблем. Да ли се у настави граматике може употребити као помоћно средство материја? Да ли се можемо служити „зорним“ средствима...? (Настава и васпитање, 1959, 152).

⁷ Психолошка зависност не значи и синтаксичку зависност.

Укратко се наше излагање може резимирати на следећи начин.

1. Зависно-упитна реченица, када је њена садржина јако истакнута у односу на управну реченицу, може добити особине упитне реченице, — и тада се пише са упитником на крају.

2. Зависно-упитна реченица, по синтаксичком односу према оној од које зависи, — остаје увек зависна, — без обзира на то какав је њихов међусобни психолошки однос.

Показали смо, мислим, и у односу на зависне реченице, принципску тачност Белићевог мишљења да се променом психолошких односа међу реченицама, не врше обавезно и промене у синтаксичким односима.

Радоје Симић